

**Uit het Heden en Verleden
der Portug. Israël. Gemeente
te Amsterdam**

DOOR

J. S. DA SILVA ROSA.

Overdruk uit het Weekblad voor Israëlitische Huisgezinnen
Nos. 16 en 17, — 46ste Jaargang.

Uit het Heden en Verleden der Portug. Israel. Gemeente te Amsterdam.

DOOR

J. S. DA SILVA ROSA.

INLEIDING. Onder dit opschrift hoop ik, in onbepaalde tijdsopvolging, een reeks van opstellen voor dit blad te schrijven, teneinde bij mijn Rotterdamsche geloofsgenooten en, naar ik hoop, ook bij anderen, belangstelling te wekken in de geschiedenis der Joden in ons land. Voor de feiten uit het verleden, die reeds herhaaldelijk onderwerpen van speciale studie hebben uitgemaakt, heb ik vooral getracht door eigen onderzoek bij voorkeur biographische gegevens naar voren te brengen en een korte levensschets te geven der belangrijkste persoonlijkheden, die een nadere kennismaking wel verdiend hebben. Het spreekt vanzelf, dat, waar ik mijn artikelen een populair karakter wensch te geven, niemand daarin wetenschappelijk-historische uiteenzettingen kan verwachten. Slechts aan de hand der officieele bronnen wil ik trachten duidelijk en objectief uiteen te zetten, welk aandeel de Portug. Joden in Nederland op het gebied van handel, nijverheid, koloniale politiek enz. hebben gehad aan den bloei van ons land.

Alvorens echter tot het verleden terug te gaan, moge eerst eene korte uiteenzetting volgen van den tegenwoordigen toestand der Portug. Israel. Gemeente te Amsterdam en hare belangrijkste instellingen; in de eerste plaats over hare, van die der Hoogduitsche Joden afwijkende gebruiken en ceremoniën, die voor velen onbekend, maar daarom niet minder belangwekkend zijn.

Er bestaat onder de leden der Amsterdamsche Portug. Gemeente nog immer een krachtig gemeenschapsgevoel en een diep ingewortelde eerbied voor haar schoon verleden. Tot het eerste draagt vooral bij, dat de meeste gemeentelieden (pl.m. 5000) elkaar, evenals de bewoners van een klein plaatsje, persoonlijk kennen. Een gevolg van het laatste is, dat eenige zeer eigenaardige gebruiken tot nu toe zich hebben weten staande te houden.

Uit de dagen, dat men veel tijd voor godsdienstige plechtigheden kon en wilde overhebben is bijv. nog overgebleven, dat

op den laatsten dag van het Sukkotfeest (הושענא רבא) en op den negenden Ab de ochtenddienst langer duurt dan op gewone Sabbathdagen (pl.m. 3 uur). Velen herinneren zich nog zeer goed den tijd, dat op Simchath-Tora de ochtenddienst onmiddellijk gevolgd werd door den middagdienst.

Het behoorlijk vieren van het Purimfeest achtte men van zóó groot gewicht, dat de middagdienst om half één en de avonddienst om half negen werd vastgesteld, welk gebruik nog thans in eere wordt gehouden.

Wanneer er een Besnijdenis in de gemeente is, worden bij den ochtenddienst geen Smeekgebeden (Techinot) uitgesproken. De vader van een jonggeborene wordt, desverlangd den Sabbat vóór of op de Besnijdenis voor de Tora geroepen met het praedicaat: בעק הבריה (Na de geboorte van eene dochter roept men hem op: אבי הכה). Het z.g. „oproepen“ geschiedt met den vollen voornaam, naam van den vader en familienaam; een ongehuwde onder bijvoeging van הכחור; een gehuwde: הנוביר en personen boven de 60 jaar met het praedicaat הנכבד השיש (de eerwaarde grijsaard). Den Sabbat na zijn chuppa wordt den Gatan, met bijvoeging van החתן הנוביר, voor de Tora geroepen. Gedurende de geheele zeven bruiloftsdagen worden, wanneer hij zich ter Synagoge bevindt, geen smeekgebeden uitgesproken. De huwelijksinzegening geschiedt met zéér veel ceremoniëel. De Opperrabbijn of de hem vervangende Inzegenaar is altijd vergezeld van den Voorlezer en den „Samaas“, in ambtscostuum. Ook bij een besnijdenis is, indien de Baäl-Haberiet het wenscht, een der voorlezers en de „Samaas“ aanwezig. Deftigheid en ceremoniëel vindt men bij die gelegenheid zelfs nog onder de armste klassen!

Wanneer een gemeentelid overleden is, wordt op den Sabbat na de teraardebestelling een gebed voor zijn zielsrust (Hascaba) uitgesproken. Dit gebed is verschillend voor mannen en vrouwen. Tevens wordt bij die gelegenheid door de naaste bloeverwanten en vrienden van den overledene voor „Sedaca“ geofferd.

Gedurende de elf maanden na het overlijden komt de naam op de lijst der afgestorvene gemeenteleden voor, die elken Sabbat tijdens het middaggebed wordt afgelezen.

Ook de Jaartijd-viering geschiedt op veel plechtiger wijze dan bij de Hoogduitsche Israëlieten. Bestaat deze bij laatstgenoemde in den regel slechts uit het bezoeken der Synagoge en het uitspreken aldaar van het Kaddish-gebed, bij de Portug. Israëlieten geschiedt dit, tehuis, op geheel andere wijze:

- a) door het voordragen der afdeeling der week („Parasa“);
- b) id. van de Haftara;
- c) id. van eenige Psalmen (in den regel die van den dag van de week, Psalm 49 en Psalm 121);
- d) het lezen van 18 (יח) Perakim uit de Mischna, hetgeen

langzaam
of meer

e) h
Natuurlijk
Jaartijd

Een

wordt v

jaar, of

kent me

op de S

alsmede

de Haft

en de

Opperra

ח בשלח

בבא יתרו

geboden

Verd

verkoop

van het

den „H

dragen

zellen

torens

welke

jongens]

De V

geschied

zich, ge

De Wets

waarbij

beschrev

De f

ceremoni

zitplaats

(in 5502

aangebod

1) V

stemd v

ruimte d

October

waren de

bestemd.

langzamerhand vervangen wordt door het *verklaren* van één of meer Mischnajoth ;

e) het uitspreken van het gebed voor de zielsrust („Hascaba“). Natuurlijk hierbij ook eenige malen het Kaddish-gebed. Deze Jaartijd-viering geschiedt immer met Minjan.

Een typisch gebruik is ook, dat ter Synagoge de Haftara wordt voorgedragen door een jongen, in den regel onder de 13 jaar, of op den dag dat hij Bar Mitswo wordt. (Bij de Portug. kent men *niet* het gebruik, dat de 13jarige „laaiant“). Slechts op de Sabbathdagen tusschen 17 Tamoez en 9 Ab (בין המצרים), alsmede op den ochtend en middag van Jom Kippur wordt de Haftara door één der voorlezers, op den middag van 9 Ab en de Sabbath tusschen Ros Hasana en Jom Kippur door den Opperrabbijn voorgedragen. Ook draagt de Opperrabbijn op שבת וואהרן den 7en dag van פסח de שירה הים, en op שבת ירו den eersten dag שבועות, en op שבת וואהרן de 10 geboden voor.

Verder kennen de Portug. Israëlieten niet het koopen of verkoopen der „Mitswoth“. Deze worden nl. door den President van het Kerkbestuur verdeeld [het openen van deuren van den „Héchal (ארון הקודש); het uithalen van het Sépher en dragen naar de „Theba“ (Almemor); het voorloopen of vergezellen (accompagnar) van het Sépher; het afnemen der Sier-torens (Rimonim) en het losmaken van den band („Sandal“), welke beide laatste functies in den regel geschieden door jongens].

De Wetsrol wordt *vóór* de lezing den volke vertoond. Dit geschiedt immer door één der „Levantadores“ (personen, die zich geheel belangloos, daartoe beschikbaar hebben gesteld). De Wetsrol wordt naar elke der vier windstreken gekeerd, waarbij telkens het gedeelte der Synagogebezoekers, die de beschreven zijde kunnen zien, het bekende formulier uitspreekt.

II.

De functies van Bruidegoms der Wet brengen ook veel ceremonieel mee. Eerstens zijn hun, tijdens hunne functie, als zitplaatsen aangewezen twee met Gobelins bekleede canapé's (in 5502 namens een onbekende der Gemeente ten geschenke aangeboden) staande *vóór* den Héchal. ¹⁾ Op elk van beiden

¹⁾ Volgens de overlevering waren deze beide canapés bestemd voor de P. I. Synagoge in den Haag, maar was de ruimte daarvoor te klein. Bij het bezoek, dat Napoleon in October 1811 aan de Amsterd. P. I. Synagoge zou brengen, waren deze meubels als zetels voor den Keizer en zijn gevolg bestemd. Van dit bezoek kwam echter niets.

neemt één der chatanim plaats met een lid van het Kerkbestuur. Ten tweede hebben zij het recht op den dag hunner functie de personen aan te wijzen voor het waarnemen der Mitswoth, het oproepen voor Sepher enz. Zij treden, vergezeld door een stoet, bestaande uit den Opperrabbijn (Chacham), Samasim, Kerkbestuurders en familieleden, de Synagoge binnen, door de gemeente begroet met het zingen van כרוך הבא. In vroegere tijden vergezeld die stoet hen zelfs op straat!

Niemand wordt met een eeretitel opgeroepen; de „Chower“-titel is bij de Port. Israel. onbekend. Slechts de Opperrabbijn der Gemeente voert den titel: הגביר הנערה מורנו ורבנו, en zijn collega der P. I. Gemeente in den Haag: . . . הגביר הנערה מורנו הרב. gevolgd door zijn volledigen familienaam. Wel kan de chacham na iemands dood een persoonlijke eeretitel schenken, die dan immer bij zijne „Hascaba“ gebezigd wordt.

Ook is bij de Sephardim een Vóórhang (Paroeth) een ongebruikt iets. Slechts op den 9en Ab, den nationalen Joodschen treurdag, hangt een zwart Paroeth vóór de Héchal-deuren.

Bijzonder interessante diensten zijn die van Kal Nidré en Hosaänah Rabba.

Nadat 14 Wetsrollen naar de „Théba“ zijn geleid, vangt de voorlezer met het „Kal Nidré“ aan. Nadat dit drie malen voorgedragen is, wordt het gebed voor het Koninklijke Huis en de Stedelijke Overheid uitgesproken; hierop volgt een zegenspreuk (מי שברך) voor de Gemeente, voor elke der beide Chatanim, voor alle Gemeenten en voor alle geloofsbroeders, die zich op reis bevinden. Vervolgens worden, onder het zingen van psalm 29 de 14 Wetsrollen weder naar hunne plaats teruggebracht en wordt het eigenlijke avondgebed gelezen.

Op „Hasaänah Rabba“ worden 7 Wetsrollen naar de „Théba“ geleid, om welke 7 omgangen (Hakaphoth) worden gemaakt.

Elke omgang wordt besloten door het blazen van vier stemmen op de bazuin. Vóór den aanvang van het Ochtendgebed worden Selichoth gelezen.

Een overblijfsel uit de dagen van de vereering voor den pseudo-Messias Sabbatai Tsebi is tot op den dag van heden blijven bestaan: het uitspreken van den Priesterzegen door de Kohanim elken Sabbath-morgen. Vóór dien tijd (1666) was het, evenals thans nog bij de Ashkenazim, gebruik, dat dit uitsluitend op Feestdagen geschiedde.

Bij de Port. Isr. in den Haag wordt de ברכה כהנים ook slechts op Feestdagen door de Kohanim uitgesproken; bij de Hoogd. Isr. aldaar echter elken Sabbath, waarschijnlijk een overblijfsel uit den tijd eener epidemie.

Ten slotte zij vermeld, dat bij de Sephardim op de Middendagen geen Tephilin worden gelegd.

De
der gel
ik zal
Het ge
omvang
groot h
Amster
laatste
op den
bekort.

Het
alleen o
Na elk
avondg
„Aléno
feest w

Het
Men sp
van een
de geb
Van de
der vor
overgeb
maar o

I.

De
aangev
der Hé
Wetsrol
Schrift

Een
esnoga
wensch
middag
Sabbat)
enz. Al
(= ik z

Het
(letterl.
wensche
van hetg

Ook
Een „g
drinha“
gebeden
lezing;
koth-feel

De meeste verschillen bestaan echter in de samenstelling der gebeden. Het zou mij te ver voeren, hierop diep in te gaan; ik zal mij dus tot het noemen van enkele afwijkingen beperken. Het gebruik van *Plutum* is bij de Sephardim van zeer geringen omvang. Slechts op de Hooge Feestdagen vindt men ze als groot bestanddeel der gebeden. Een vergelijking met de oudste Amsterdamsche drukken toont duidelijk aan, dat dit in de laatste jaren nog meer verminderd is. Ook de klaaggebeden op den 9en Ab zijn, in vergelijking met vroegere jaren, veel bekort.

Het bekende „Adon 'Olam“ wordt bij de Portug. Israel. alleen op Sabbat- en feestdagen gezongen, en dan als *Slotzang*. Na elk der drie dagelijksche gebeden (ook als het middag- en avondgebed onmiddellijk na elkaar worden gelezen), wordt „Alénoe“ gezegd. Op de beide eerste avonden van het Paascheest wordt, bij den avonddienst, de „grootte Hallil“ gezongen.

Het woord „Machzor“ is bij de Sephardim niet in gebruik. Men spreekt van een „Moädim“ voor het boek der Feestgebeden, van een „Taäniet“- , een „Kipur“- en een Ros-Hasana-boek voor de gebeden van de vastendagen, Verzoendag en Nieuwjaarsfeest. Van de Portugeesche taal, die tot in de eerste tientallen jaren der vorige eeuw de omgangstaal was, zijn nog enkele resten overgebleven niet alleen in de Synagoge en Synagogalen dienst, maar ook in de spreektaal.

I. In de Synagoge en Synagogalen dienst:

De verschillende „Mitswoth“ worden allen in het Portugeesch aangewezen. Zoo spreekt men b.v. van „abrirén“ = het openen der Héchal-deuren; „accompagnarén“ = vergezellen van de Wetsrol naar de Théba; „levantaren“ = het vertoonen van de Schrift aan het volk; enz.

Een „ponteiro“ = Jad; een zitplaats in de „Snoga“ (van esnoga = Synagoge) heet „gaveta“ (= lade); op feestdagen wenscht men elkaar „Boas Festas“ (= Goede Feest); op Vrijdagmiddag „Boas Entrodas do Sabbat“ (= goede aanvang van den Sabbat); op Zaterdagavond: „Boa Semana“ (= gelukkige week); enz. Al deze wenschen worden beantwoord met „digo mesmo“ (= ik zeg hetzelfde, irsgelijks).

Het opgeroepen worden voor de Thora heet „Subiren“ (letterl. opgaan, nl. op de Théba); het uitspreken van zegenwenschen: „Saudes“; het lijstje der complimenten met opgave van hetgeen de opgeroepene „offerceert“ (= schnoderen) = „rol“.

Ook het Bar Mitswa worden eens jongelings heet: „Subiren“. Een „gevatter“ en „gevatterin“ heeten: „padrinho“ en „madrinha“. Onder „Rogativas“ verstaat men het uitspreken der gebeden voor zieltogenden; een „meldadura“ = een jaartijdslezing; een „cabane“ = loofhut, vandaar „Cabanes“ = Sukkoth-feest. „Darsaren“ (Hebr. דָּרָר) = een predikatie houden.

„Gabay“ (= Talmudische גבאי) = de penningmeester der Gemeente.

II. In de omgangstaal:

Van iemand, die verstomd over iets is, heet het: hij is er „chofflade“ van; „casquenade“ = babbels hebben; „pattiore“ = treazelen; „Deisje“ (van *deixar* = ophouden) is eene uitdrukking, die zich ook buiten de Portug. gemeente een plaats heeft veroverd. Van een brutaal mensch zegt men: hij is een „pasmado panien“ (= „getspe ponim“); „gazelhade“ = gezelligheid (waarschijnlijk het hollandsche woord „gezellig“ met Portug. uitgang); „bom proveito“ = wel bekomme het; comeeren (Portug.: *comer*) = eten; „dinheiro“ = geld; „gravidade“ = trots, gewichtigheid; „consogres“ (= Joodsche uitdrukking: magtonim); „galjofe“ = gezellig, in de nog veel gebruikte uitdrukking: Het was er een echt „galjois“ boel. „Parentes“ (in de veel gebruikte uitdrukking „wij zijn nog van de „Parentes“) = familieleden. „Sobrinho“ = neef. „Rodeamentos-huisje“ (bij de Ashkenazim: „Metaar“-huisje) = de plaats, waar, om het lijk van een *man*, zeven omgangen, onder het zingen van een treurzang, worden gemaakt. Deze omgangen (Hakaphot of Rodeamentos) worden niet gemaakt op dagen, waarop geen Technot worden uitgesproken. Het woord „Valderappes“ zou, gelijk de heer J. E. Polak Jz. mij mededeelde, afkomstig zijn van het Portug. „Gualdrapa“ dat eigenlijk „paardendrek“ beteekent.

Kerkeraadsleden en oud-leden van den Kerkeraad heeten: „velho's“ (ouderlingen), hunne zonen „filhos de velhos.“ Het aanslagbiljet der kerkelijke belasting: „finta.“²⁾

Overigens zijn er in de Amsterdamsche Portug. gemeente *zêér* weinigen, die het Portugeesch machtig zijn; en juist daarom is het eigenaardig, dat verschillende uitroepingen, alsmede het gebed voor het Koninklijk Huis, nog in deze taal geschieden. Tot voor eenige jaren waren de aanslagbiljetten en kwitanties der Portug. Gemeente in het Portug. opgesteld. Thans is dit nog het gebruik bij eenige Chebroth.

Na deze uiteenzetting hoop ik in een volgend artikel eene korte beschrijving der tegenwoordige Portug. Gemeente en hare belangrijkste instellingen te geven, alvorens tot het verleden terug te gaan.

²⁾ De heer William Davids was de eerste, die in zijn „Bijdrage tot de studie van het Spaansch en Portugeesch naar aanleiding van de overblijfselen dier talen in de taal der Portugeesche Israelieten te Amsterdam“ (overdr. uit Handelingen van het Vle Nederl. Philologencongres 1910) de aandacht op dit onderwerp vestigde.